

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості створення маніпулятивних ідеологем на ґрунті «історичної пам'яті». Дано рекомендації щодо налагодження конструктивного діалогу носіїв різних історичних пам'ятей.

Ключові слова: історична пам'ять, ідеологема, маніпуляція, деісторизація, історична правда, ідентичність.

Миклашук І.Н. Историческая память как инструментарий политических конфликтов в Украине.

Рассмотрены особенности создания манипулятивных идеологем на почве «исторической памяти». Даны рекомендации относительно налаживания конструктивного диалога носителей различных исторических памятей.

Ключевые слова: историческая память, идеологема, манипуляция, историческая правда, идентичность.

Myklaschuk I. Historical memory as a tool of political conflicts in Ukraine.

Peculiarities of creation of manipulative ideological constructions on the basis of historical memory" are considered in this article. The recommendations for meaningful dialogue between speakers for different historical memories were put forward.

Keywords: historical memory, ideologeme, manipulation, historical truth, identity.

Сьогодення характеризується потужним історичним неспокоєм, ревізією історичного наративу. Відкриття архівних документів та свідчення живих свідків злочинів тоталітарного режиму стало предметом численних дискусій і, як здавалось на перший погляд, зруйнувало підвалини політичної радянської Міфології. На зорі незалежності України поширеним був погляд, що із переосмисленням історичних фактів про епоху тоталітаризму та великі Потрясіння цієї епохи - Другу світову війну, голодомори, масові репресії і злочини радянської та нацистської систем - тоталітарні міфи зійдуть з історичної арени. Однак, за цих обставин ми є свідками латентного й неочікуваного процесу: замість «повільної смерті» тоталітарних історичних міфів відбувається подальша міфологізація історичної пам'яті із пошуком ворогів «сучасних». У випадку України цей посттоталітарний спадок глибоко закарбований як у суспільно-політичних реаліях, так і в ментальності більшості громадян, а його стійкий ефект українське суспільство не зуміло викоренити за два десятки років незалежного існування. Це зумовлює великий скептицизм щодо ймовірності забуття історичних образ - завдяки пробаченню, котре в деяких випадках варто робити.

Вивчення такого складного явища, яким виступає історична пам'ять сучасних українців має міждисциплінарний характер: ним займаються не тільки історики, а й філософи, соціологи, політологи, культурологи, мас-медійники, психологи тощо. Здебільшого під історичною пам'яттю розуміють актуалізацію минулого досвіду. Втім, це поняття неоднозначне і в його широкому розумінні йдеться не про окремих осіб, а про колективи, чия пам'ять проходить крізь ланцюг поколінь. Найбільш свіжою історичною пам'яттю є спогади кількох поколінь. Хоча й існують приклади, коли історична пам'ять актуалізується протягом кількох тисячоліть. Для України найбільш актуальною є історія ХХ століття, яка стосувалася подій епохи тоталітаризму,

голодоморів, Другої світової війни, боротьби ОУН та УПА за державну незалежність. Ці події у сучасній історичній пам'яті й свідомості різних соціальних та етнічних спільнот сприймаються по-різному. Таких прикладів різного ставлення до подій минулого у різних країн і народів - безліч, що свідчить про відмінності в історичній пам'яті, часом різкі й протилежні, у спільнот з різним історичним досвідом.

В Україні з цієї проблематики щорічно виходить друком значна кількість праць. Щоправда, як зауважує українська дослідниця Л. Нагорна, «чим більше говорять і пишуть про історичну пам'ять, тим гострішим стає конфлікт "різних пам'ятей" всередині соціумів» [8, с. 4]. «Суперництво пам'яті» [18] - саме так визначає вшанування та виправдання одних і звинувачення інших французький філософ, професор Філіп де Лара. Відомий французький фахівець з проблем пам'яті Ж. Мінк пояснює цей парадокс доволі відверто: смисли, що стосуються пам'яті, «більше пов'язані з бажанням таврувати, дискредитувати супротивника, здійснити перегляд історичних матеріалів, змінюючи в них вердикт, грати на конфліктному минулому в сьогоднішніх політичних змаганнях» [6, с. 63].

Погоджуючись із дослідником зазначимо, що в Україні є ціла плеяда політичних діячів із різних таборів, котрі презентують власні історичні дослідження про тоталітарну епоху і, зокрема, Другу світову війну, які не витримують об'єктивної критики, але збуджують численні запитання, адресовані передусім пересічним громадянам (Г. Крючков [13], В. Колесніченко [16], Д. Табачник [13], І. Фаріон [17]). Основне зауваження до цих авторів полягає в тому, що суть їхнього методу інтерпретації історичних фактів підпорядкована політичній доцільності. Можна сказати, що це війни за минуле, хоча насправді всі війни тривають за майбутнє. Прикладом застосування цього виду зброї є закидання в масову свідомість деструктивних вигадок про те, що всі сучасні прихильники УПА є неонацистами, чи навпаки, що всі хто спілкується російською мовою є окупантами.

Зазначимо, у дослідженнях історичної пам'яті поширеною є думка про те, що маніпулювання спогадами та пам'яттю стало могутнім знаряддям управління індивідуальною і суспільною свідомістю (А. Коник [4], Л. Нагорна [8]). Історичні інтерпретації в сучасних умовах переслідують ціль фрагментації електорального поля аби легше скеровувати поведінку людини у прагматичний простір тимчасової вигоди політичних акторів. Суть цього методу маніпуляції масовою свідомістю полягає у тому, що проблему історичної пам'яті підпорядковують політичній доцільності. Розглянемо, наприклад, проведення багатотисячної політичної акції 18 травня 2013 року «В Європу - без фашистів». Суть цієї акції зводилася до ключового повідомлення, що громадяни різного віку, національностей та віросповідань, стривожені реінкарнацією фашистської ідеології, носіями якої є опоненти цієї політичної сили. Тому ключові гасла не мали на меті засудити фашизм як такий, а навішували ярлики опонентам. Звідси гасла: «Він націоналізму до фашизму - один крок!», «"Ні" викривленню історії!», «В Європу - без фашистів!» [19]. Задля об'єктивності зазначимо, що опоненти діють таким самим чином і як приклад - «Марш боротьби» 14 жовтня 2013 року з нагоди 71-ї річниці створення Української Повстанської Армії [15].

Політичне маніпулювання відбувається на тлі апеляцій до різних регіональних ідентичностей. Історична пам'ять у таких випадках слугує ідейній легітимації, наголошенню відмінностей, протиставленню іншим спільнотам - етнічним,

соціальним, культурним, релігійним тощо. Французький історик П'єр Нора [10] стверджує, що історична пам'ять спільноти ґрунтується на «місцях пам'яті» і «героях», з якими ця спільнота себе ідентифікує. В історичній пам'яті західноукраїнського населення, де у багатьох родинах були учасники національно-визвольного руху зберігається позитивний ідеалізований образ ОУН та УПА. Натомість, у південно-східних регіонах України переважає негативне сприйняття цієї боротьби. І навпаки, те що близьке історичній пам'яті жителів Південно-Східної України не сприймається в її західних регіонах.

Тож, виведення історичної пам'яті на політичний подіум автоматично підмінило пошук наукової достовірності - пошуком «правди», а таких «правд» зазвичай буває кілька. Відтак, поряд із експлуатацією старих політичних міфів збувається творення міфів нових. Парадокс полягає в тому, що чим більше з'являється джерел інформації про злочини тоталітаризму, тим складніше їх переосмислити на індивідуальному рівні. Якщо в радянську епоху публікації Олександра Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ», Івана Багряного «Сад Гетсиманський», Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», В'ячеслава Чорновола «Лихо з розуму» збурювали суспільну свідомість, змушуючи людей критично сприймати офіційну історіографію, то все що писалося згодом, за Умов вільного доступу до архівних матеріалів, здебільшого, слугувало Легітимації світогляду вже сформованого. Українська дослідниця Л. Нагорна

вважає, що бум наукового й політичного інтересу до історичної пам'яті поступово змінюється суспільною «втомою (fatigue)» від ажіотажу «надлишкової», «перенасиченої» пам'яті [8, с. 4], а втома, як відомо, провокує байдужість, або навпаки - агресію та неприйняття.

Визначальним є той факт, що полем конкурентної боротьби за історичну правду є не академічні установи, в яких дослідники намагаються наблизитися до відносно істинного й максимально достовірного розуміння злочинів тоталітаризму, а засоби масової інформації, в яких один одному опонують прихильники Червоної Армії та ОУН-УПА. І вже нікого не дивує той факт, що ЗМІ, створюючи ілюзію відновлення історичної достовірності, насправді сприяють формуванню негативних ідентичностей.

Здається, що опоненти не чують один одного і основним мотивом їхньої діяльності є не пошук істинного розуміння фактів історії, а нав'язування своєї точки зору іншій стороні, причому, будь-якою ціною. Складовою частиною цього дискурсу є заперечення або применшення одних історичних злочинів і перебільшення інших. Пропагандистська асиметрія спричинила фальшивий поділ на «своїх» та «чужих». Замість засудження війни й насильства як методу політичної боротьби, історична пам'ять про Другу світову війну виступає одним із визначальних «полів битви», що розколює українське суспільство. Небажання йти на компроміс щодо проблемних питань інтерпретації історії свідчить про глибоку ерозію суспільної свідомості.

Не варто ігнорувати того, що простір історичної пам'яті консолідує людей тільки в стабільних суспільствах, суспільствах зі сформованими ціннісними установками. У поляризованих соціумах - це зона ризиків, які не завжди легко пояснити, ще важче передбачити, адже, цілісного бачення власної історії не існує навіть в малих суспільствах. Оскільки, поряд із офіційно підтримуваною державними та громадськими інституціями історичною пам'яттю, вагоме значення має пласт пам'яті «повсякденного рівня» - так звані, особисті культурні форми: листи, щоденники, альбоми фотографій і колекції речей, з якими асоціюється минуле для переважної більшості громадян [1, с. 12]. Цей пласт важко піддається дослідженню і приховує в собі значний потенціал суспільно-політичного напруження й конфронтації. Відтак, бажання отримати короткотермінову політичну вигоду криє в собі небезпеки на майбутнє.

Авторитетний європейський дослідник проблем історичної свідомості та гуманізму як центрального аспекту міжкультурного діалогу та комунікації Йорн Рюсен (Jorn Rusen) зазначає, що маніпулюючи історичною пам'яттю у суспільстві можна спровокувати «кризу історичної пам'яті» [12, с. 191]- Дослідник запропонував таку типологію криз: нормальна, критична та катастрофічна. Нормальна криза пов'язана з незначними змінами, які долає внутрішній потенціал історичної свідомості. Критична - з докорінними змінами, формуванням нового типу історичної свідомості, наслідком чого стає зміна історичної пам'яті й ментальних форм її збереження, а також, принципів ідентифікації. Катастрофічна криза перешкоджає відновленню ідентичності, під дією такої кризи - сумнівним стає сам процес історичного сенсоутворення, а пережитий історичний досвід сприймається як травма, катастрофа.

Більшість українських дослідників голодоморів та Другої світової війни погоджуються, що історична пам'ять про ці події в українському суспільстві не є чимось всезагальним, спільним і усталеним (В. Вятрович [14], В. Гриневич [2], М.

Коваль [3], О. Лисенко [5], Р. Пилявець [11] та ін.).

Сьогодні в Україні посилюють антинацистське законодавство і водночас роблять спроби реабілітувати більшовицькі міфи, списуючи помилки радянського військово-політичного керівництва, на історичну доцільність. Сучасна міфологізація не менш небезпечна від тоталітарної тим, що вона переходить зі сфери особистісного досвіду сучасників цих подій в сферу міфічного нарративу лозунгів і декларацій. Потреба наситити, очистити чи відновити «спотворену» історичну пам'ять, вияви ностальгії за «ненаписаною історією» та «непережитим минулим» посилюється в періоди соціальних трансформацій (як це вже спостерігалось в історії Європи після революційних потрясінь чи становлення авторитарних і тоталітарних режимів). Викликає побоювання і те, що надмірна акцентуація уваги на історії банальної пам'яті, як свідчить французький філософ Олів'є Монжен, здатна «баналізувати історичні злочини» [7, с. 75].

Інший французький філософ, професор Філіп де Лара вважає, що щепленням Європи від повторення нацизму чи комунізму є, так звані, «обов'язок пам'яті» [18]. Під цим розуміється усвідомлення сучасними європейцями того, що їхні предки могли бути військовими злочинцями чи мовчазними свідками вчинення злочинів та неприпустимості повторення тих самих злочинів в сучасності завдяки історичному знанню про них. Сам філософ скептично до цього ставиться, але вважає, що це значно краще, ніж приховувати чи виправдовувати злочини комунізму як це робиться в країнах пострадянського простору.

Іншим шляхом є небажання вглядітись до джерел тоталітаризму і творити нову державу, новий тип зорієнтованого в майбутнє громадянина, котрий не зазирає до історії, аби не пробуджувати старих демонів. Спрацьовує ідеологема - «пам'ятати - це дуже боляче і неприємно», яка гармонійно поєднується з відповідною світоглядною тенденцією. Подібне мислення пропонує відмову від історії як такої, що теж не дуже доречно, оскільки разом із історичним негативом відтинається історичний досвід. На думку українського журналіста В. Кіпіані, початком роздумів про необхідність відмови від оціночних суджень Щодо власної історії і зосередженні уваги на майбутньому є усвідомлення «трагедійності історії» [20].

Історична пам'ять невідворотно тяжіє над баченням історії та руйнує Можливість набуття історичного досвіду. Ситуація погіршується на тлі Розділених історичних ідентичностей, адже, безапеляційне звинувачення тієї чи Щодої сторони в неправоті накладає відбиток провини на її прихильників в сього денні.

Для того, щоб мати спільну пам'ять, необхідне велике моральне та інтелектуальне зусилля, щоб зрозуміти ким ми були і ким прагнемо стати. Самоусунутись від цього питання теж навряд чи вийде, адже формування пам'яті - це не тільки інтелектуальний, але й моральний обов'язок. Не викликає сумніву, що історична пам'ять може бути як конструктивною, так і деструктивною. З метою формування конструктивної історичної пам'яті необхідно відмовитись від таврування, брати участь в співпереживанні страждань не тільки свого, але й інших народів.

Висновки

На наше переконання, аби чергове звернення до історичної пам'яті не виявилось детонатором суспільних збурень, насамперед, необхідно відмовитись від

ситуаційного використання цієї пам'яті як інструмента досягнення політичних цілей.

Вести дискусії про злочини і жертви тоталітаризму - нелегко. Публіцист чи експерт, котрий береться до цієї справи, повинен усвідомлювати всю повноту відповідальності. На цьому шляху не може бути однозначних відповідей і безкомпромісних рішень.

Не слід боятися говорити правду, якою б вона не була. Не існує пом'якшуючих обставин: смерть мільйонів громадян Радянського Союзу і визволення Європи від фашизму не знімає політичної відповідальності з комуністичної системи за розв'язання Другої світової війни. Так само боротьба ОУН та УПА за незалежність не може приховати чи виправдати того факту, що дуже часто в цій боротьбі гинули й мирні люди.

В практичній площині доцільним є поступовий відхід від «пам'яті війни» до «пам'яті миру» - з акцентом на зіставленні різних поглядів на одну й ту ж подію чи постать, зосередженні уваги на культурному розмаїтті.

Використані джерела та література:

1. Грінченко Г. Усна історія: теорія, метод, джерело // Невигадане: Усні історії остарбайтерів / Автор-упоряд., ред., вступ, ст. Г. Грінченко. - Х.: Видавн. дім «Райдер», 2004. - С. 10-32.
2. Гриневиц В. Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества / В. Гриневиц // Неприкосновенный запас. - 2005. - № 2-3 (40-41). - С. 218-227.
3. Коваль М. 1941-й рік. Проблеми історичної пам'яті / М. Коваль // Український історичний журнал. - 2001. - № 3. - С. 69-91.
4. Коник А. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури / А. Коник // Вісник Львівського університету. - 2009. - № 32. - С. 153-163.
5. Лисенко О. Підсумки Другої світової війни для України і проблеми історичної пам'яті / О. Лисенко // Політика і час. - 2007. - № 6. - С. 30-31.
6. Мінк Ж. Геополітика, примирення та ігри з минулим: на шляху до нової пояснювальної парадигми колективної пам'яті / Ж. Мінк // Україна модерна. - 2009. - № 4. - С. 63-64.
7. Монжен О. Виклики скептицизму. Зміни інтелектуального пейзажу Франції / О. Монжен (пер. з франц. Т. Голіченко, С. Йосипенка, А. Репи). - К.: Дух і Літера, 2011. - 360 с.
8. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорія, дискурси, рефлексії. / Л.П. Нагорна - К., ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. - 328 с.
9. Нагорна Л.П. Національна ідентичність в Україні. / Л.П. Нагорна - К., ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2002. - 272 с.
10. Нора П. Всемирное торжество памяти / П. Нора // Неприкосновенный Запас. - 2005. - № 2-3. - С. 40-41
11. Пилявець Р.І. Друга світова війна: історична пам'ять і необхідність деміфологізації / Р.І. Пилявець // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять. 36. наук. Праць. - К., 2011. - С. 194-207.
12. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен (переклав з нім. Володимир Кам'янець). - Львів: Літопис, 2010. - 358 с.
13. Табачник Д.В. Фашизм в Україні: угроза или реальность? / Д.В. Табачник, Г.К. Крючков. Х.: Фолио, 2008. - 414 с.
14. В'ятрович В. Велика нічия / В. В'ятрович. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/11/4/4289586/>
15. Марш боротьби в Києві. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.tyzhden.ua/Video/91508>
16. Сборник статей «ОУН и УПА: исследования о создании «исторических» мифов». [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.r-u.org.ua/kniga/kniga.pdf>
17. Фаріон І. Зрада ідеалів нації та держави - звичне явище для українофобів. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.farion.info/dopysy/statti/00001896/>
18. Філіпп де Лара: Росіяни дорого заплатять за відмову від суду над комунізмом. [Електронний

- ресурс] - Режим доступу: <http://www.tyzhden.ua/Video/89798>
19. У Києві під егідою Партії регіонів пройшов Всеукраїнський антифашистський марш «В Європу - без фашистів!». [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.partyofregions.ua/ua/news/event/5197a8fec4ca42047c00038b>
20. Вахтанг Кіпіані: «Людина мусить захищати те, що робить» [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.platfor.ma/articles/4e7080bcef2d7/>

УДК 947.7«1914-1918»

Зайцева 3.1.

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті з'ясовано, що за кілька років до початку Першої світової війни українці, як і інші народи багатонаціональних імперій, стали на шлях, який вів до створення незалежної держави. Розглянуто розробку двох основних взаємовиключних варіантів вирішення національної проблеми, що здійснювалася з урахуванням очікуваних внаслідок війни змін геополітичної картини Європи.

Ключові слова: Перша світова війна, українське питання, суспільно-політичні організації.

Зайцева 3.1. Украинское измерение Первой мировой войны.

В статье установлено, что за несколько лет до начала Первой мировой войны Украинцы, как и другие народы многонациональных империй, стали на путь, который вел к созданию независимого государства. Рассмотрена разработка двух основных «взаимосключающих» вариантов решения национальной проблемы, которая велась с учетом ожидаемых в результате войны изменений геополитической картины Европы.

Ключевые слова: Первая мировая война, украинский вопрос, общественно-политические организации.

Zaytzeva Ukrainian dimension of the WW I.

In the article it is found out that several years before the outbreak of the First World War 'the Ukrainians, the same as other peoples of the multinational empires had taken the path that led to the creation of an independent state. Elaboration of the two main mutually exclusive variants of national problem's solution, which was conducted in view of the expected changes in a new postwar geopolitical picture of Europe, is considered.

Keywords: World War, Ukrainian question, socio-political organizations.

Тематика Першої світової війни двадцять років тому за інтересом до неї українських істориків суттєво поступалася іншим доленосним подіям ХХ ст. Навіть з нагоди 80-річчя початку війни «Український історичний журнал», який є провідним періодичним виданням в галузі історичних наук, впродовж 1994 р. не опублікував жодної присвяченої їй статті чи рецензії на монографію з відповідної проблеми [9, с. 15]. На сьогодні, темі першого світового конфлікту в його українському вимірі присвячено низку комплексних праць, однак, автори більшості з них розглядають Україну, її населення, економіку, територію загалом й окремі історично-адміністративні регіони як об'єкт планів і цілеспрямованих дій великих імперій, що прагнули розширитися коштом українських етнічних земель, або - у випадку підросійської України - експлуатувати її природні ресурси [8]. Популярним ракурсом української історіографії залишається висвітлення політики воюючих блоків стосовно України напередодні та в роки війни, що, зрештою, наслідують тенденцію традиційної постановки проблеми в історіографії радянської доби. Зрозуміло, що Україна не була самостійним суб'єктом політичного процесу чи системи міжнародних відносин. Цю роль брали на себе представники інтелігенції, партії, політичні організації, органи